

ЕКОЛОГІЧНИЙ РУХ В УКРАЇНІ
(друга половина 80 - початок 90-х рр. XX ст.)

Складна екологічна ситуація в Україні у 80-х рр. XX ст. стала наслідком споживацького ставлення до природи, яку давно вже було перетворено на оточуюче середовище з усіма ознаками екологічного лиха. На території УРСР (2,7 % території СРСР) було зосереджено 25 % промислового та аграрного потенціалу СРСР. 92 % земельного фонду України було включено в господарський обіг. В оточуюче середовище щорічно поступало 20 млн. тонн газотворючих та пилових частинок, в ріки та водойми зливалося 1 млрд. 150 млн. м³ рідких відходів, 1/6 частина з яких без будь-якої очистки. В відвалах було накопичено 10 млрд. тонн твердих відходів, для їх зберігання вилучено понад 230 тис. га родючих земель. Ерозія ґрунту в Україні сягала 43%. В 1984-1989 рр. захворюваність жителів України злоякісними новоутворюваннями збільшилась на 15,7 відсотки, а кількість хворих виразкою шлунка - на 30 відсотків.¹

Чорнобильська катастрофа у квітні 1986 р. дала поштовх до розгортання неформального екологічного руху. У грудні 1987 р. секретар ЦК ЛКСМ України Цибух В.І. констатував зростання зацікавленості молоді екологічними проблемами. В службовій записці, адресованій ЦК КПУ, комсомольський функціонер відзначив, що таке зацікавлення призводить до виникнення та формування різноманітних об'єднань і клубів природоохоронного спрямування. Особливою активністю вирізнялася діяльність студентських дружин з охорони природи. Екологічний студентський рух було започатковано ще в 1960-і рр. З 1983 р. кількість самодіяльних студентських формувань збільшилась втричі і в листопаді 1987 р. складала біля 30 дружин і 15 ініціативних груп, які діяли в 22 областях України. Кількість активних учасників екологічного руху збільшилась до 1,5 тис. чоловік.² Принципова відмінність новостворених об'єднань від традиційних природоохоронних організацій, зокрема Українського товариства охорони природи (УТОП), полягала в тому, що дружини організовувалися з ініціативи самих студентів, а не за вказівкою партійних та державних структур. "Положення про студентську дружину з охорони природи", яке було прийнято в грудні 1986 р. на засіданні Президії республіканської ради УТОП, визвало негативну реакцію в студентському середовищі. На думку активістів руху, "Положення" сковувало ініціативу, обмежувало права та можливості дружин, надмірно регламентувало їх роботу, не відповідавало принципам демократичного руху. Комсомол, прагнучи зберегти свій вплив серед молоді, намагався знайти можливий компроміс, балансує між молодіжними ініціативами та формалізмом одержавлених громадських організацій.

В листопаді 1987 р. ЦК ЛКСМ України разом з республіканською радою УТОП провели республіканські збори командирів студентських дружин та представників ініціативних груп - (усього 70 осіб), запросивши на зустріч комсомольський актив та працівників обласних рад УТОП. На зустрічі виступив співробітник газети "Радянська Україна" А.Глазовий, який відрекомендувався як член ініціативної групи асоціації "Зелений світ", що була зареєстрована при Українському республіканському комітеті захисту Миру. Основні завдання асоціації полягали в створенні банку інформації "гарячих" екологічних зон, проведенні громадської експертизи небезпечних для довкілля проектів, організації екологічних експедицій.³

Намагання обмежити рух "зелених" бюрократичними рамками виявилися марними. 1988 рік став роком організаційного становлення неформального екологічного руху в Україні. "Зелений" рух був тісно пов'язаний з розвитком громадянської активності і демократії в Україні. Тоталітарний режим призвів майже до повної атрофії громадянської ініціативи. Для того, щоб населення відчуло свою відповідальність за стан довкілля, потрібно було поєднання двох факторів - суспільно-політичного та суто екологічного. Аварія на Чорнобильській АЕС змінила ставлення українців до "мирного атома". Масштаби

чорнобильського лиха, декларована тогочасним радянським керівництвом політика гласності змусили компартійно-бюрократичний апарат відносно толерантно ставитися до діяльності неформалів.

В деяких регіонах України екологічні організації, завдяки масовій підтримці населення, зуміли досягти перших результатів. 1987 р. у Миколаєві було створено обласну екологічну асоціацію "Зелений світ", яка очолила хвилю громадського протесту проти розбудови Південноукраїнського енергетичного комплексу. "Зелені" виступали проти спорудження 4-го реактора Південноукраїнської АЕС та створення руслових водосховищ на річці Південний Буг. В 1988 р. було зібрано біля 200 тис. підписів із вимогою екологічної експертизи будівництва, які були передані до Москви.⁴ В квітні 1989р. секретар Миколаївського обкому КПУ Л.Шараєв в листі до секретаря ЦК КПУ В.В.Щербицького, відзначав, що обком партії та облвиконком, виходячи з ситуації, яка склалася в області, неодноразово зверталися до Р&ди Міністрів СРСР та Ради Міністрів УРСР про недоцільність подальшого будівництва АЕС та водосховищ.⁵

Кримська асоціація громадських екологічних організацій "Екологія і світ" виникла в 1988 р., в розпалі боротьби проти спорудження Кримської АЕС. У 1988 р. активістами організації було зібрано 350 тис. підписів проти будівництва АЕС, організовано багатотисячні пікети в містах Криму та безпосередньо на будмайданчику АЕС.⁶ Під тиском громадськості в 1989 р. будівництво Кримської АЕС, 4-го реактора Південноукраїнської АЕС та водосховищ на річці Південний Буг було зупинено.

Формування дієвих регіональних організацій сприяло структуруванню екологічного руху в масштабах республіки. З ініціативи Українського республіканського комітету захисту миру 25-26 квітня 1989 р. в м. Києві відбулась республіканська конференція асоціації "Зелений світ", яку очолив Ю.Щербак. В її роботі взяли участь 170 осіб, в тому числі 54 делегати із 17 областей України. З доповіддю виступив заступник голови асоціації, член-кореспондент АН УРСР Д.М.Гудзинський. В ній різкій критиці за неухвагу до проблем екології було піддано Кременчуцький, Миколаївський, Іванківський, Славутичанський, Шепетівський міськвиконкоми та міськкоми партії. Було висловлено жаль із приводу створення в ряді міст (Полтава, Калуш, Трускавець, Славута, Шепетівка) штучних перешкод для проведення екологічних мітингів та зборів. Учасники конференції підтримали вимоги припинити будівництво АЕС в Україні, розсекретити інформацію про експлуатацію АЕС, про радіаційне забруднення, стан здоров'я всіх мешканців потерпілих районів та учасників ліквідації аварії на ЧАЕС, про необхідність створення товариства потерпілих. Конференція висловила за підтримку НРУ (За-33, Проти-26). Але пропозиція про входження до НРУ в якості колективного члена не отримала схвалення.⁷

Зростання громадянської активності населення України сприяло зростанню кількості мітингів екологічного спрямування. Так, 4 червня 1989 р. в селі Пляшево Червоноармійського району Рівненської області відбувся мітинг, на якому лунали заклики зупинити будівництво Рівненської АЕС, яке приведе до затоплення заповідника "Козацькі могили". Рішення про проведення мітингу було прийнято в Львові 26 квітня 1989 р. ініціативною групою ТУМ ім. Т.Г. Шевченка та місцевим осередком НРУ.⁸ 27 серпня 1989р. в місті Нетішин Хмельницької області за ініціативи місцевого відділення ТУМ ім. Т.Г. Шевченка відбувся санкціонований владою мітинг із питань екології, в якому взяли участь біля 5 тис. чоловік. Виступаючі піддавали критиці доцільність будівництва нових енергоблоків на Хмельницькій АЕС. Пропонувалось здійснити на станції екологічну експертизу, а в Україні провести референдум з питань використання атомної енергетики.⁹

Занепокоєння з приводу неблагополучно! екологічної ситуації висловлювали не тільки представники новостворених громадських організацій. В липні 1989 р. збори мешканців с. Першотравневе Кам'янець-Подільського району Хмельницької області висловили рішучий протест проти введення в дію на місцевому заводі залізобетонних конструкцій технологічної лінії з застосуванням поліуретану.¹⁰

28-29 жовтня 1989 р. в Києві відбувся I з'їзд Української екологічної асоціації "Зелений світ". У роботі з'їзду взяли участь понад 300 делегатів з усіх областей республіки. Найбільш масовими були делегації з Києва (89 осіб), Львівської, Івано-Франківської, Полтавської областей (15-22 особи). За даними мандатної комісії з'їзду, серед делегатів було 79 осіб віком до 30 років, 59 жінок, 237 осіб з вищою освітою, 62 - із вченими ступенями. На з'їзд було запрошено близько 270 гостей, в тому числі представників зарубіжних екологічних організацій з Великобританії, США, Нідерландів, Швеції, Чехословаччини.¹¹

В своїй доповіді голова асоціації Ю.Щербак відзначив, що "Зелений світ" виник не внаслідок чийось амбіціозних політичних інтриг, не для задоволення честолюбства його лідерів, а як доконечна потреба суспільного самозахисту в умовах відчуження держави від своїх громадян, в умовах дедалі зростаючої економічної, екологічної, соціальної та національної кризи, що охопила всю країну"¹². В багатьох промовах йшлося про необхідність створення партії-зелених, однак вирішення цього питання було відкладене до наступного з'їзду. Головну увагу асоціація мала приділити підготовці до виборів до Верховної Ради УРСР та до місцевих Рад.

З'їзд завершив організаційне оформлення асоціації як добровільної громадської організації. На з'їзді було затверджено Програму та Статут асоціації, прийнято 17 звернень і резолюцій, обрано керівні органи асоціації - Зелена Рада, секретаріат, контрольно-ревізійну комісію, засновано друкований орган - газету "Зелений світ".¹³

Погляди на організаційний устрій асоціації "Зелений світ" змінювалися. Якщо в тимчасовому Статуті, прийнятому на конференції у квітні 1989 р. стверджувався клубний принцип побудови асоціації, - організація вважалася добровільною асоціацією рівноправних екологічних осередків та колективних членів¹⁴, то в Статуті, затвердженому восени 1989 р., визнавалося індивідуальне та колективне членство. Основне завдання асоціації полягало в залученні широких верств громадськості до активної діяльності по розв'язанню екологічних проблем України шляхом реалізації ідей виживання, демократії, гуманізму. У Статуті залишалася згадка про засновника організації - Український республіканський комітет захисту миру.¹⁵ На нашу думку, запровадження індивідуального членства сприяло подальшій структуризації екологічного руху.

Активна участь представників асоціації у виборчій кампанії 1990 р., подальша політизація неформального руху призвели до створення Партії Зелених України (ПЗУ). Маніфест ПЗУ був проголошений 22 квітня 1990 р. Ю.Щербаком від імені оргкомітету ПЗУ. В ньому зазначалося: "Віднині ми виходимо на політичну арену України, щоб боротися за кращу долю нашого народу і нашої землі. Ми пропонуємо чесне співробітництво всім конструктивним і демократичним силам України, що прагнуть відродження нашого краю."¹⁶ Програму та Статут було затверджено на першому конгресі (з'їзді) ПЗУ у вересні 1990 р. У Програмі акцентувалась увага на тому, що "ПЗУ - об'єднання людей, які створили партію, щоб вирішувати екологічні та загальнодемократичні проблеми політичними методами."¹⁷ Ю.Щербак у доповіді на II конгресі ПЗУ, який відбувся 1 червня 1991 р., відзначав: "Ми повинні займатись екологією, але не так, як це робить "Зелений світ". Якщо асоціація "Зелений світ" більше уваги приділяє суто екологічним проблемам, то ми повинні виходити з політичних міркувань"¹⁸

Таким чином, було проведено чітку межу між метою діяльності громадської організації та політичної партії. Утворення ПЗУ є типовим прикладом підходу лідерів політичних формувань до громадських організацій як бази для поповнення партійних рядів. Незважаючи на створення ПЗУ, "Зелений світ" продовжував брати активну участь у політичному житті України. Перед референдумом 17 березня 1991 р. Рада асоціації ухвалила рішення, в якому висловлювалася негативна позиція щодо завдання всесоюзного референдуму, а первинні осередки та члени "Зеленого світу" закликалися підтримати українське питання.¹⁹ На II з'їзді, який відбувся 30-31 березня 1991 р. в Івано-Франківську, самокритично визнавалось, що "Зелений світ" мало займався практичною роботою,

екологічними експертизами, приділяючи значну увагу участі в суспільно-політичному житті.²⁰

Ліквідація аварії на Чорнобильській АЕС потребувала зусиль десятків тисяч громадян України, які, ризикуючи життям, будували об'єкт "Укриття", проводили дезактивацію території. В травні 1989 р. ініціативною групою робітників об'єднання "Комбінат" (м. Чорнобиль) була проведена установча конференція по створенню товариства учасників ліквідації аварії на Чорнобильській АЕС. Товариство мало робочу назву Союз "Відлуння Чорнобиля". В Статуті було визначено цілі та завдання новоствореної організації: створення співтовариства людей, заклопотаних медичними, соціальними, екологічними та іншими наслідками аварій на об'єктах атомної енергетики; захист інтересів учасників ліквідації наслідків аварії, інших членів об'єднання, їх сімей та постраждалих в результаті аварії; надання всілякого сприяння в покращанні житлових умов, побутового та медичного обслуговування; участь у всесвітньому екологічному русі за охорону навколишнього середовища. На відкритті конференції були присутні близько 400 осіб, з яких 70 відсотків отримали мандати делегатів. Характерним був соціальний склад Тимчасової ради Союзу : 14 інженерно-технічних працівників, журналіст, письменник, психолог, майор пожежної частини.²¹

Згодом організація намагалась пройти реєстрацію під назвою Союз "Чорнобиль", але в ній було відмовлено через існування аналогічної за назвою організації, створено у Москві.²² 14 лютого 1990 р. в Україні було зареєстровано Статут Всесоюзного товариства "Союз Чорнобиль". Станом на початок січня 2000 р. в Україні було зареєстровано 593 організації, які опікувалися захистом населення від аварії на Чорнобильській АЕС.²³ Ці організації, незважаючи на певну зацікавленість природоохоронними проблемами, головним напрямком своєї роботи вважають соціальний захист постраждалого від аварії на ЧАЕС як населення, так і ліквідаторів. Вони діють як своєрідні профспілки, намагаючись захищати права постраждалих не тільки шляхом консультацій з урядом про статус ліквідатора, але й проведенням масових акцій протесту проти обмеження чорнобильського законодавства. За 10 років незалежності таких акцій було проведено 75. Ю. Андреев, який був ліквідатором наслідків аварії на ЧАЕС, а з часом став очолювати громадську організацію "Союз Чорнобиль України" , вважав головною причиною бурхливого руху "знизу" позицію тогочасного уряду, який визначив число постраждалих лише двома цифрами : 32 людини загинули і 220 опромінилися. Оскільки поодиноці відстоювати свої права було просто безглуздо, виникла ідея об'єднатися.²⁴

Соціологічне опитування, проведене в квітні - травні 1990 р. в республіці, показало, що серед першочергових проблем, які вимагають вирішення, на першому місці 78,22 відсотки опитаних громадян України вбачали екологічну. Слід відзначити і відповідь на запитання "Хто на Вашу думку, може вивести республіку з напруженої ситуації ?" Тільки 1,74 відсотки респондентів вважали, що це може зробити екологічна організація "Зелений світ".²⁵

Таким чином, перший етап розгортання екологічного руху в Україні охоплює період 1987-1991 рр. Безпосередньою причиною утворення екологічних організацій була аварія на Чорнобильській АЕС, замовчування результатів катастрофи, складна екологічна ситуація в промислових регіонах України. Турбота за своє життя та своїх близьких об'єднувала мільйони людей. За даними соціологічних досліджень, членами екологічних рухів у січні 1991 р. вважали себе шість відсотків населення України. Недовіра до влади, яка замовчувала правду про стан довкілля, трансформувалась у критику існуючого ладу. Природоохоронні гасла використовували не тільки представники екологічних організацій. Рух, ТУМ ім. Шевченка, новостворені партії демократичного спрямування вбачали головного винуватця екологічних катастроф в республіці у компартійно-бюрократичній системі. Вони щиро вважали, що шлях до чистого повітря та кришталевої води можливий тільки в незалежній Україні. Найбільш активною соціальною силою, яка очолювала

екологічний рух, була інтелігенція - люди з вищою освітою та науковими ступенями, письменники та інженерно-технічні працівники, журналісти та студенти. Політизація екологічних об'єднань призвела до утворення Партії Зелених України, яка у своїх програмових документах проголосила необхідність боротьби за довкілля шляхом участі в політичному житті країни. В 1989 р. екологічний рух досягнув свого апогею, і хоча в 1990-91 рр. він залишався значимою соціальною силою, але його вплив на вирішення суспільних проблем поступово зменшується. На початку 1990 р. асоціація "Зелений світ" об'єднувала більш як 300 самодіяльних екологічних угруповань, до складу яких входило майже півмільйона активістів.²⁷

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Центральний державний архів громадських організацій України (ЦДАГО України). Ф.1.- Оп.32- Спр.2579. - Арк.3; 2. ЦДАГО України - Ф.1. - Оп.32.- Спр. 2363.- Арк.18;3. Там само.- Арк. 19-20; 4. Тарашук С., Деркач О. Ташлицька ГАЕС як дзеркало стану суспільства // Світ у долонях - 1999. - №1(6). - С.14;5. ЦДАГО України - Ф.1. - Оп.32. - Спр.2611. - Арк. 38; 6.Тарасенко В. Кримська асоціація "Екологія и мир"// Екологічний експрес - 1995. - №5. - С.9; 7. ЦДАГО України - Ф. 1. - Оп.32. - Спр. 2611. - Арк. 41; 8. ЦДАГО України - Ф. 1. - Оп.32. - Спр. 2555. - Арк.38; 9.Там само. - Арк. 95; 10.ЦДАГО України - Ф.1. - Оп.32. - Спр.2613. - Арк.14; 11. ЦДАГО України -Ф.1. - Оп.32. - Спр. 2611. - Арк. 102; 12. Літературна Україна - 1989. - 14 грудня.13. ЦДАГО України-Ф.1. - Оп.32.-Спр.2611 -Арк. 104; 14. Радянська Україна - 1989.- 18 липня; 15. Літературна Україна - 1990. - 15 березня; 16.Україна багато партій на : програмні документи нових партій. - К., 1991. - С. 139; 17. Там само. -С.141; 18. ЦДАГО України - Ф.1 - Оп.32. - Спр.2905. - Арк.216; 19. Там само-Арк.93; 20. Там само. - Арк.121; 21. Державний архів Київської області (ДАКО) - Ф.П-5. - Оп.118-2. - Спр. 92. - Арк. 6-12; 22. ЦДАГО України - Ф.1. - Оп.32. - Спр.2612. - Арк.62, 71; 23. Поточний архів Держкомстату України. - Кількість легалізованих громадських організацій з міжнародним, всеукраїнським та місцевим статусом (включаючи місцеві осередки). - С.4; 24. Дзеркало тижня - 2001. -10 лютого; 25. Державний архів Львівської області (ДАЛО) - Ф. П-3. - Оп.62. - Спр.755. - Арк.34,44; 26. Федоринчик С.Участь громадськості у сталому розвитку в Україні // Світу долонях - 1999. - №1(6). - С.28; 27. Літературна Україна - 1990. - 15 березня.

М.В. Царенко

УЧАСТЬ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ У ПРИДНІСТРОВСЬКОМУ ЗБРОЙНОМУ КОНФЛІКТІ 1992 РОКУ

Сьогодні можна впевнено стверджувати, що землі на лівому березі Дністра (які складають територію невизнаної Придністровської Молдавської Республіки і де-юре є часткою Республіки Молдова) протягом тривалого часу були пов'язані з Україною. У Х-ХІІ ст. ця територія входила до складу Київської Русі, кількома століттями пізніше - до Речі Посполитої, а з кінця ХVІІІ ст. - до Російської Імперії (у складі Подільської та Херсонської губерній).¹ Берестейський мирний договір 1918 р. передбачав включення придністровських земель до складу України, а кордон із Бесарабією мав проходити по Дністру. Створення Молдавської АРСР у складі Української РСР у 1924 р. було здійснено виключно з політичних міркувань і аж ніяк не відображало ані прагнень населення, ані економічні потреби.³ Румунська влада досить швидко усвідомила, що створення Молдавської АРСР може слугувати не лише приєднанню до неї Бесарабії (яка на той час перебувала у складі Румунії"), але й здатне виправдати румунські претензії на лівий берег Дністра.⁴ 2 серпня 1940 р. у складі СРСР була утворена Молдавська РСР, яка об'єднала територію колишньої Молдавської АРСР та відібрані у Румунії землі Правобережжя Дністра.

23 червня 1990 р. було оприлюднено "Висновок Комісії Верховної Ради РСР Молдова щодо політико-юридичної оцінки Радянсько-Німецького договору про ненапад та Додаткового таємного протоколу, а також їх наслідки для Бесарабії та Північної Буковини", де проголошувалася незаконність створення Молдавської РСР у 1940 р. на окупованих румунських територіях. Подібне формулювання ставило під сумнів законність перебування лівобережних земель у складі Молдови і підсвідомо вказувало національно неоднорідному населенню цих районів шлях до автономії, який і знайшов свою реалізацію 2 вересня 1990 р.